

II. NYELV ÉS IRODALOM

MEGJEGYZÉSEK LERMONTOV „A KÖLTŐ HALÁLA” CÍMŰ VERSÉNEK MAGYAR FORDÍTÁSÁHOZ

BARÓTI TIBOR

A Lermontov költészetével foglalkozó szakirodalom részletesen foglalkozik verseinek egyik legjellemzőbb sajátosságával, a csaknem mindenütt jelenlevő lermontovi vitával. [1] Lermontov vitázik elődeivel, kortársaival, önmagával egyaránt. Egyéni költői arculatának kialakításában meghatározó jelentőségű a nagy előddel, Puskinnal való költői találkozás és vita, amelyet Belinszkij és Herzen alpján két nemzedék, emberi lényegét illetően két ellentétes kor találkozásának és vitájának foghatunk fel. [2] Lermontov költői fejlődésének 1837-ben ismét Puskinnal való találkozása ad új irányt: tragikus alkalom erre a költő halála.

Lermontov Puskin halálának hírére érett költői korszakát megnyitó „A költő halála” c. versével reagál. Lermontov költeménye véleményünk szerint nem csupán a puskinai életmű lineáris folytatása, hanem a hagyományos lermontovi vita felelevenítése is. Lermontov alkotásának mély művészi-gondolati struktúrájában Puskin halálának önmagában is tragikus, megrázó ténye, mint költői „téma” átlényegül. Egyrészt megőrzi a tragikus esemény tényszerűségét, másrészt szintetizálódik, s általános, mély *lermontovi* értékítéletté, tartalommal válik. Ez az átlényegülés, mint anyagon való felülemelkedés a költemény bonyolult művészi, gondolati, képi struktúrájában valósul meg.

Egy eredeti vers más nyelvre történő fordítása nem más, mint a költői szöveg egyik szemantikai rendszerből egy másik szemantikai rendszerbe történő átváltása. Mivel a költői szöveg szemantikai-kifejező anyagát tekintve történeti termék, a fordítás fő kritériuma az eredeti szöveg gondolatához, objektív és szubjektív szelleméhez való hűség. A fordításnak tükröznie kell az eredeti szöveg többértelműségének kialakulását és fejlődését. A továbbiakban Lermontov költeményének két magyar fordításától, Gábor Andorétól és Lator Lászlóétól az eredeti verssel való dialektikus összehasonlításban azt igyekszünk számon kérni, aminek a vers gondolatának megfelelően meg kellett maradnia a vers szó szerinti anyagi síkjából (nyelvből és gondolatból) és aminek továbbfejlődve meg kellett változnia.

Lermontov: „СМЕРТЬ ПОЭТА” c. verse

Погиб Поэт! — невольник чести —
Пал, оклеветанный молвой,
С свинцом в груди и жадой мести,
Поникнув гордой головой!..
Не вынесла душа Поэта
Позора мелочных обид,
Восстал он против мнений света
Один, как прежде... и убит!

Убит!.. к чему теперь рыдания,
Пустых похвал ненужный хор
И жалкий лепет оправданья?
Судьбы свершился приговор!
Не вы ль сперва так злобно гнали
Его свободный, смелый дар
И для потехи раздували
Чуть затаившийся пожар?
Что ж? веселитесь... он мучений
Последних вынести не мог:
Угас, как светоч, дивный гений,
Увял торжественный венок.

Его убийца хладнокровно
Навёл удар... спасенья нет:
Пустое сердце бьётся ровно,
В руке не дрогнул пистолет.
И что за диво?... из далёка,
Подобный сотням беглецов,
На ловлю счастья и чинов
Заброшен к нам по воле рока;
Смеясь, он дерзко презирал
Земли чужой язык и нравы;
Не мог щадить он нашей славы;
Не мог понять в сей миг кровавый,
На что он руку поднимал!..

И он убит — и взят моилой,
Как тот певец, неведомый, но милый,
Добыча ревности глухой,
Воспетый им с такою чудной силой,
Сражённый, как и он, безжалостной рукой.

Зачем от мирных нег и дружбы простодушной
Вступил он в этот свет завистливый и душный
Для сердца вольного и пламенных страстей?
Зачем он руку дал клеветникам ничтожным,
Зачем поверил он словам и ласкам ложным,
Он, с юных лет постигнувший людей?..

И прежний сняв венок — они венец терновый,
Увитый лаврами, надели на него:
Но иглы тайные сурово
Язвили славное чело;
Отравлены его последние мгновенья
Коварным шёпотом насмешливых невежд.
И умер он — с напрасной жадой мщенья,
С досадой тайною обманутых надежд.
Замолкли звуки чудных песен,
Не раздаваться им опять:

Приют певца угрюм и тесен,
 И на устах его печать.
 А вы, надменные потомки
 Известной подлостью прославленных отцов,
 Пятою рабскою поправшие обломки
 Игрою счастья обиженных родов!
 Вы, жадною толпой стоящие у трона,
 Свободы, Гения и Славы палачи!
 Таитесь вы под сению закона,
 Пред вами суд и правда — всё молчи!..
 Но есть и божий суд, наперсники разврата!
 Есть грозный суд: он ждёт;
 Он не доступен звону злата,
 И мысли и дела он знает наперёд.
 Тогда напрасно вы прибегнете к злословью:
 Оно вам не поможет вновь,
 И вы не смоете всей вашей чёрной кровью
 Поэта праведную кровь!

1837

Gábor Andor fordítása: A Költő halála

„Bosszút, nagy úr, bosszút!
 Lábaidhoz borulok,
 Légy igazságos, büntesd meg a
 gyilkost,
 Hogy büntetése késő századokra
 Vigye igazságod hírért,
 S a gonoszok lássanak benne példát.”

Elhullt a költő! Porba lökte
 A rágalom szennyes szele,
 Mellében ólom s mindörökre
 Alácsügedt nemes feje...
 Nem bírta ki a büszke szellem,
 Hogy apró sérelmek gyötörték,
 Fölkelt a köz pletykája ellen,
 Kiállt, egyedül állt... megölték!
 Megölték!... Most miért az álnok
 Jajongás, mert végsőt lehel,
 Miért a hangzatos sírámok?
 A költő sorsa csak betelt.
 Hát nem ti üztétek galádul
 Szabad, merész talentumát?
 És nem ti, pusztá tréfaságbul,
 Gyújtottátok fel otthonát?
 Vigadjatok most! Összeroppant
 A végső kintól elgyötört;
 Az égi géniusz kilobbant,
 A ritka nagy virág letört.

A gyilkos milyen síma szenvvel
S hidegvérrel végzett vele!
Üres szív mindig rendesen ver,
Nem reszketett a fegyvere.
Csodálad? Mért? Mit? Kalandor,
Messzünnen jött, mint annyi száz,
S itt rangot és állást vadász,
Mert befogadtuk irgalomból.
 Irántunk göggel van teli,
Lenézi azt, miért mi égünk,
Nem érti sem nyelvünk, se népünk',
Nem tudta, milyen büszkeségünk
 Ki ellen karját emeli!...
Megölték... és a sírba dőlt ő,
Mint az ismeretlen, drága költő,
 Ki ellen féltés élezé a gyilkot,
S kit oly hatalmasan megénekelt ő,
 S akit, mint őt, kegyetlen kéz kiirtott.

Kényeztetett barátság fészkeből mért is jött ő
Ez irigy, rossz világba, melynek zsákmánya lett ő,
 Itt nem kap levegőt szabad szív s szenvedély.
Mért nyújtott kezét a törpe sugdosóknak,
Mért adott hitelt hazug beszédnek s csóknak?
 Hisz már rég tudta jól az ember, hogy mit ér.

Fejéről a virágfüzért levették
S koszorúként babérral átfont tövist kapott,
 S a rejtett tüskék megsebeztek
A dicsőséges homlokot.
 Utolsó perceit rágalmazó gazok
 Bárgyú beszéddel halálra mérgezték
És meghalt és bosszút hiába szomjazott,
Mit sóvárgott s remélt, az el nem érkezék.
 Elnémult a csodás dal árja
 S többé nem is fog zengni szét
 A dalnokok szűk sírja várja
 S az énekes szájon pecsét.
S ti gögös sarjai
Aljasságuk felől híres atyáknak,
Akiknek irgalmatlan sarjai
Sok nemzedék boldogságára hágtak.
Ti, kik a trón körül falánk tömegben álltok
Szabadság, szellem és hírnév hőhérai,
 Kik pajzsul magatoknak törvényeket csináltok,
 Földi igazság nem tud rátok lesújtani.
De van égi bíróság, te hűvös büszke had,
 Van ott bíró, vár rátok az.
Bíró, ki az aranycsengésre nem ad,
 S ki tudja, mit művelt a gaz!

Akkor mindhasztalan kegyelmet kérnetek.

A bűnös ott megkapja bérét,
És le nem mossa majd fekete véretek
A költő tiszta szívevérét.

Lator László fordítása: A költő halála

Meghalt a költő! Tisztasága
rabját gonosz szó fente be,
bosszús szívét golyó találta,
aláhorgadt nemes feje!...
S mert alantas sértés, gyalázat
nagy lelkén nem száradhatott,
mint annyiszor már, maga lázadt
a világ ellen — s most halott!
Halott! ... Mivége a dicséret,
a jajongás, a nagy szavak,
a dadogó, szájalmas érvek?
Hiszen a sorsa telt be csak.
Ti hajszoltátok fenekedve
a béklyótlan, merész zsenit,
szítottátok fel — kényetekre!
a hunyó tűzvész üszkeit.
Örüljete hát! Ezt a szégyent,
gyötrettetést nem bírta el:
kihuny, csodás szellem-szövétnek,
koszorúja porban hever.

Gaz gyilkosa — nem volt menekvés!
pontosan és hidegen ölt.
Nem reszketett a fegyveres kéz,
üres a szív — jól működött.
És nincs mit csodálni: messze
országból jött, mint annyi más.
szerencselovag, pénzvadász,
s a sorsa épp hozzánk vetette.
Dölyfösen járt köztünk — kinek
nincs köze földhöz és beszédhez,
dicsőségünkre fel nem érez,
nem is tudhatta, ama véres
percben mire emel kezét!...

S meghalt — s fekszik sötét veremben,
mint ama dalnok, kedves, ismeretlen,
Ki vak féltés prédája lett,
Kit ő zengett csodás erejű versben,
S kit, mint őt, hidegen egy kéz leterített.

Mérthogy az egyszerű barátság, enyhe béke
világát az irigy világgal felcserélte,
mely fojtogat szabad szívet, láng-szenvedélyt?

Miért adott kezét hitvány rágalmazóknak,
hazug szónak miért hitt, s alamuszi jóknak,
ő, ki az embert jól ismerte rég?...

És ők koszorúját letépték, és helyette
babérral befont töviskoronát
kapott, mely durván felsebezte
fenséges, büszke homlokát.

Utolsó perceit keserítette méreg:
álnok fülbesúgók, gonosz tudatlanok,
s meghalt, s mardosta fullánkös remények
tüntén keserű kín, s bosszút nem állhatott.

Elnémult a gyönyörű ének,
s nem zendül többé soha már.
Lelt szűk, iszonyú menedéket,
s pecsét alatt hallgat a száj.

Elfajzott, kocs kevélyek,
vétkökről hírneves atyák utódai,
kegyetlen sorsszeszély sújtotta nemzedékek
rabszolgalelkű megtiprói, ti!
Ti, kik a trón körül sóváran tülekedtek,
szabadság-, szellem-, és dicsőség-gyilkosok!
törvényetek oltalmat ád tinetek,
igazság, jog nem fog ki rajtatok.
De van egy más bíró, s minden bűnök tudói,
rettentő lesz ítélete!
Aranyatok nem fog megóvni,
szándékot, tetteket ismer ő eleve.
S nem óv ott rágalom! Mind meglakol bűnéért,
irgalmat ne reméljete!
Mert nem moshatja le a költő tiszta vérét
pokolfekete véretek!

A Lermontovról szóló szakirodalom költészetének polémikus jellege mellett régóta foglalkozik a sajátos lermontovi kölcsönzésekkel, idézetekkel [3]. ЕЈСНЕН-ВАУМ, egy Lermontovról szóló korai munkájában így ír a lermontovi kölcsönzések-ről: „Стихи Лермонтова изобилуют такого рода заимствованиями и из русской, и из иностранной литературы, но это свидетельствует не о „влиянии” и ни о „конгениальности”, а именно о том, на что указывали и Шевырев, и Кюе-хельбекер, и Гоголь — что поэтический материал у Лермонтова, большею частью, чужой, и что главная забота Лермонтова состоит в его соединении, сплачивании.” [4]

A Lermontovról szóló szakirodalom kellő részletességgel kimutatta már, hogy Lermontov „A költő halála” c. verse jórészt puskinii „anyagból” épül fel, egyes részletei Puskin különböző alkotói korszakainak egyes darabjaira emlékeztetnek. [5] Így pl. Puskin halálával kapcsolatban Lermontov a költő *Lenszkij*, hasonló kö-

rülmények között történt haláláról ír. A „невольник чести” szavak viszont egy másik Puskin-hősre, a kaukázusi fogolyra utalnak:

«Невольник чести беспощадной,
Вблизи видал он свой конец,
на поединках трѣрдый, хладный,
Встречая гибельный свинец.»

A „Зачем от мирных нег а дружбы простодушной...” kezdetű rész Puskin „Из Андрей Шеньє” c. versére emlékeztet:

«Куда, куда завлѣк меня враждебный гений?
Рождѣнный для любви, для мирных искушений
Зачем я покидал безвестной жизни тень,
Свободу и друзей, и сладостную лень?...»

Megjegyzendő, hogy az idézett puskin-i sorok a versmérték tekintetében is megfelelnek: mindkettő *hatütemű jambus*. Puskin „Андрей Шеньє” c. verse is, mint Lermontov „Смерть поэта” c. verse 6 ill. 4 ütemű jambusok váltakozásán alapszik, átmeneti 4—5—6 ütemű jambusokkal. A két verset rokonítja még a mindkettőben meglevő pátoasz, a „*honpolgári tartalom*” is.

Sok hasonlóság van még az elemzett Lermontov-vers és Puskin „Моя родословная” (1830) c. verse között is.

«Родов гряхлеющих обломок
И по несчастью не один.
Бояр старинных я потомок.»

Nem véletlen, hogy a sorsdöntő 1830-as év ezen költői termékében is tükröződik az az életre-halálra menő küzdelem, amelyet a magára maradt költő, Puskin vívott a reakciós udvari arisztokráciával, s amely végül is szükségszerűen a költő halálával végződött. A „Смерть поэта” c. verssel az orosz költészet élvonalába belépő Lermontov folytatja a Puskin által megkezdett küzdelmet, a közös ellenfélhez fordul:

«А вы, надменные потомки
Известной подлостью прославленных отцов...»

Lermontov „А költő halála” c. versének egyik idézetével kapcsolatban Ju. М. ЛОТМАН a következőket írja: Цитата в литературном тексте может представлять сознательную отсылку, рассчитанную на читательское восприятие. Однако она может быть плодом произвольной авторской ассоциации. В первом случае указание на неё необходимо для понимания авторского текста, во втором — для проникновения в психологический механизм его создания. В интересующем нас тексте мы имеем дело со вторым случаем.» [6]

Ezek szerint egyrészt a puskin-i idézetekben bővelkedő eredeti lermontovi költemény művészi gondolatának megértéséhez nem feltétlenül szükséges az idézett részek felismerése és tudatosítása, másrészt a tragikus Puskin—Lermontov alkotói találkozás és polémia lényege nem vezethető le csupán a fenti idézetekből: más és több is azoknál. Ez a költői vita Lermontov versének bonyolult művészi-képi-gondolati struktúrájában valósul meg. Lermontov versében, amely Puskin életének, művészetének egy-egy mozzanatát villantja fel — az uralkodó tónus a nagy költő halála miatt érzett keserű fájdalom, harag, amelyet a gyász, a kétségbeesés és felháborodás

érzései egészítenek ki. Korábban már idézett művében EICHENBAUM Lermontov „A költő halála” c. verséről mint a szónoki stílus mintaképéről beszél, ahol a szenvedélyes orátor-beszéd a gyászosan elégikus hangtól a fenyegető, patetikus érzelmi hangvételig terjedő emocionális-intonációs skálán mozog. [7]

Lermontov verse valójában erős érzelmi tartalmú szubjektív, lírai vallomás, ahol főleg a jelzőkben felhalmozódó érzelmi töltés hatására a sorok gondolati-racionális tartalma viszonylag háttérbe szorul.

БАХТЫННАК a szó regénybeli és versbeli jelentéséről és szerepéről írott kutatásait felhasználva [8] elmondhatjuk, hogy azoknak a költői képeknek és metaforikus kapcsolatoknak, amelyek Lermontov „A költő halála” c. versében Puskin költészetét ábrázolják, a regénytől eltérően közvetlen poétikai jelentésük van. Ezért ezek a képek nem Puskin, hanem Lermontov közvetlen képeiként foghatók fel.

A fentebb idézett sorokban — mint felhasznált puskin anyagban — jelen van ugyan Puskin hangja és stílusa, de e sorokat a szerző (Lermontov) személyesen lírai, hol patetikus, hol elégikus hangja hatja át, s ezért is nem válnak ki a szerző szavai közül sem szerkezetileg, sem az intonációval. E sorok — s az egész lermontovi költemény — a költői képei és metaforái elsődlegesen ugyanis a közvetlen lírai kifejezés eszközei és csak másodlagosan tárgyai az ábrázolásnak. Lermontov tárgyalt versében tehát nem az idézett puskini stílus képét adja vissza, hanem az a szerző (Lermontov) közvetlen kifejezési eszközzé válik.

A lermontovi egyenes beszéd ugyanakkor nagyon közel áll az idézett puskini szöveg nyelvéhez: kifejezi a szerző (Lermontov) gondolatát, kifejezi azt is, hogy a szerző szolidáris a puskini szemlélettel, s a puskini világképtől eltérő értékítéletét is jórészt az idézett nyelven mondja el.

A V. FJODOROV hasonlóan jellemzi a Puskin—Lermontov költői találkozást, Puskin művészetének a lermontovi poétikában való dialektikus beépülését „Lermontov és korának irodalma” c. könyvében. FJODOROV „A költő halála” c. vers kapcsán így ír a Puskin—Lermontov hasonlóságról: „... Если же поставить вопрос, к кому из поэтов своего времени Лермонтов в «Смерти поэта» художественно ближе всего то надо назвать имя Пушкина.

Общность с Пушкиным проявляется здесь прежде всего в том, что может быть названо атмосферой пушкинского стиля, проявляющейся в отдельных, реминисценциях (из «Евгения Онегина», из «Андрея Шенье»), в сходстве словаря, т.е. в одинаковости принципов отбора слов... Далее общность сказывается в естественной живости стихотворной речи, в огромном разнообразии смысловых и эмоциональных оттенков, сменяющих друг друга в пределах стихотворения, и в этой легкости, с какой совершаются переходы из одной тональности в другую... Это вовсе не означает, что «Смерть поэта» — чисто пушкинская вещь, что грань между Лермонтовым и Пушкиным здесь стирается. На фоне сходства и общности многих важных особенностей индивидуальность Лермонтова здесь выступает очень ярко. Прежде всего она дает себя знать в страстности пафоса, в непосредственности и прямолинейности оценок (особенно в заключительных строках). [9]

A Lermontovi poétika Puskinról eltérő vonásáról így ír FJODOROV: „... Но еще резче выступит различие между двумя поэтами, если сравнить последние шестнадцать строк «Смерти поэта» с «Моей родословной» Пушкина... Предмет, на который и тут, и там направлено негодование авторов, один и тот же: речь идет о растленной придворной аристократии, о «новой знати». Но там, где Пушкин — сатирик иронизирует, пусть и очень зло, очень метко, Лермонтов, отбрасывая всякую иносказательность, яростно обличает, назы-

вае всё прямо и произносит пророческие слова. Голос его достигает предельной силы. Заключение «Смерти поэта» — это как бы новая форма политической оды, глубоко современная по содержанию, по тону, по стилю, перекликающаяся с лучшими образцами гражданской поэзии будущего.

Лермонтов и в «Смерти поэта», где он, казалось бы, так близко соприкасается с Пушкиным, остается самим собой. Гармонический же синтез лиризма с поэтической стихией ораторского стиля, достигнутый в этом стихотворении, есть результат самостоятельного развития творчества Лермонтова и вместе с тем непрекращающейся связи его с Пушкинаим.» [10]

Puskin halálának megrázó ténye Lermontov versében átlényegül. Egyrészt megőrzi a tragikus esemény ténszerúségét, másrészt szintetizálódik, s általános, mély lermontovi értékítéletté, tartalomká válik. A tragikus esemény átlényegüléséről, szubjektív lermontovi értékítéletté való formálódásáról így ír NYEDZVECKIJ, akinek az elemzett költemény egyik legmélyebb strukturális feltárását köszönhetjük: „Художественное произведение, сплошь и рядом восходя к реальному эпизоду, событию, в то же время, будучи «субъективным образом объективного мира», преломляет это событие в свете мировоззрения художника, авторской концепции... Как бы ни были значительны и объективно «поэтичны» тема произведения искусства и события, послужившие ему поводом, — не они сами по себе имеют решающее значение, но творческое проникновение автора в их скрытую сущность, его способность к синтетическому обобщению. Именно эта способность отличает гениальное создание Лермонтова. Отраженный в нём конкретный факт, сохраняя всю злободневную достоверность, в то же время излучает из себя и значительно более емкое — всеобщее — содержание.» [11]

Valamely konkrét esemény költői általánosítását, művészi tartalomká, egyéni költői értékítéletté való átlényegülését Galvano della VOLPE „Az ízlés kritikája” c. művében költői parafrázisnak nevezi, amely nem más, mint a költői többértelműség kialakulása és fejlődése. Erről az átlényegülésről, mint *anyagon* való felülemelkedésről így ír a szerző: „Ez a kettős és kétirányú felülemelkedés kétségtelenül a forma, a költői... gondolat felülemelkedése valamely anyagon (a szó szerinti anyagin), de... egyidejűleg szemantikai felülemelkedés és fejlődés is — éppen azért, hogy valóban formai lehessen — tehát egyenlő mértékben támaszkodik a szó szerinti anyagira, mint szemantikai eszközre... és ugyanarra a szó szerinti anyagira, mint célra, vagyis mint olyan gondolatra, amelyen felül kell emelkedni, vagyis amelyet tovább kell fejleszteni.” [12]

Lermontov „A költő halála” c. verse nem tartozik a nehezen fordítható költemények közé, nem tűnik nyelvi (hangzásbeli) jellegzetesség rabjának. A költői alkotás fordíthatóságának tárgyalásakor VOLPE GOETHE véleményét idézi: „Tisztelem a ritmust és a rímet, ezek teszik elsősorban verssé a verset, de hogy valóban milyen mély és szilárd a hatása (Wikrsame), hogy valóban mennyire alakító jelentőségű egy költő, az akkor tárul fel, amikor átültetik prózába. Akkor nem marad más, mint a tiszta, tökéletes tartalom, egy tündökletes külső... azt a látszatot kelti, hogy tartalom nélkül is létezik.” [13]

Így a fordításoktól sem a „költői kellékek” kiállítását, átvételét kérjük számon, hanem az eredeti többjelentésű gondolatának átadását, azaz az eredeti szöveg gondolatához, objektív és szubjektív szelleméhez való hűséget.

NYEDZVECKIJ fentebb már említett elemzésében rámutat a lermontovi költemény fő gondolatára: A költő sorsa, pusztulása a kor embertelen mechanizmusa következtében eleve meghatározott, végzetserű. A költő — az igazi humánus ideálok megtestesítője — elkerülhetetlenül kapcsolatba kerül az emberellenes világgal,

s a valódi humánus értékek hordozóját a teljes, szabad emberséggel élő költőt elpusztítja a „fojtó világ”. Puskin halálának ténye így általános igazság kifejezésévé válik: a lermontovi általánosítás a konkrét ténytől a költői sorsig, a végzetszerűségig jut el, azaz az egyedi esetben az *egészet*, az akkori orosz valóság lényegét látja a költő. Az általánosítás, a mély lermontovi értékítélet kialakulása a vers motívumrendszerében valósul meg. A magyar fordításoktól a lermontovi költemény motívumrendszerének kettősségét kérjük számon. A lermontovi vers kettős motívikus struktúrájára már a cím is utal. A vers címe a Költő és a Halál kibékíthetetlen, szükségszerű találkozását, szembefordulását példázza. A vers motívumrendszerében a költő alakja a tökéletes, teljes életet élő, őszinte, nyílt és szabad ember tulajdonságaival egészül ki. Ő az emberi szabadság, géniusz, becsület és méltóság megtestesítője. A Halál képe ezzel ellentétes motívumokból áll össze: a „fojtó világ”, „aljas rágalmozók”, természetellenes „fekete vér”, szavak a lélektelen, személytelen gonoszság alkotják. Ez jellemzi a trón körül tülekedő sóvár tömeget is, amely nemcsak Puskin „Költő és a tömeg” c. versére emlékeztet, de már jelen van korai, Zsukovszkijhoz írt versében is. (1818).

A Puskin—Lermontov polémia lényege, a két művészi világnézet alapvető különbsége abban áll, hogy míg Puskin világában a költő félrevonulhat, menedéket találhat magának költészetében, vagy a „szent igazság” híveinek körében, a lermontovi költő sorsa a pusztulás. Ez a gondolat a lermontovi értékítélet fő tartalma. A költő sorsát, életét a Szabadság, Géniusz és Dicsőség pusztulását az uralkodó emberellenes társadalmi viszonyok törvényszerűségei determinálják. Ez a lermontovi általánosítás a vers motívumrendszerében a „Sors” és a „Végzet” szavakban jut kifejezésre. A költői általánosítás képei ugyanakkor mindig pontos, konkrét költői reáliákon alapszanak, úgy, hogy a leírást az általánosított művészi jelentés uralja. Az általánosított képek visszahatnak a reáliákra, s a konkrét leírás tartalmát, művészi igazságát gazdagítják.

Az idézett fordításokban éppen az eredeti vers általánosított jelentésének visszaadása, azaz a reáliákon (szó szerinti anyagin) való formai-szemantikai felülemelkedés dialektikus mozzanata szenved csorbát. Pl.:

«Его убийца хладнокровно
 Навёл удар... спасенья нет:
 Пустое сердце бьётся ровно
 В руке не дрогнул пистолет.
 И что за диво?... из далёка,
 Подобный сотням беглецов,
 На ловлю счастья и чинов
 Зброшен к нам по воле рока;»

A kiragadott idézet Puskin gyilkosának, D’Anthésnek konkrét leírása, de a leírást az általánosított tartalom uralja. Mint fentebb mondtuk már, az általánosítás a konkrét tényektől a „Sorshoz”, a végzetszerűséghez vezet: Lermontov az egyedi, konkrét esetben az *egészet*, az akkori orosz élet lényegét látja. D’Anthés leírása, bár pontos, egyéni portré (hidegvérű, cinikus, gyilkos, karierista, stb.) szerkezetileg már a 12-ik, a sors ítéletét megfogalmazó sor után található. A konkrét, egyéni portré tágabb jelentést kap: D’Anthés a Sors ítéletének végrehajtójává, a Költő felett lebegő Végzet siralmas eszközévé degradálódik. A vers végleges szövegének kialakulása is arra mutat, hogy D’Anthés Puskin „ellenfeléből” „gyilkosává” válik, aki siralmas szerepét a „végzet eszközeként” hajtja végre, s kezét az uralkodó viszonyok emberellenes törvényei irányítják. A fordítások ezen a ponton valamelyest eltérnek

az eredeti szövegétől, de ez elég ahhoz, hogy megmásítsák a költői általánosítás dialektikus mozzanatát, azaz megsértsék a vers alapvető gondolatát. Az idézett lermontovi szövegrészlet utolsó sorának jelentése: „A végzet (akarata) hozzánk vetette”. D’Anthés alakja ennek alapján a konkrét részleteken túlménően nem lehet teljes a „végzet siralmas eszköze” tulajdonság nélkül, amelyet a 12. sor készít elő. Gábor Andor fordítása a konkrét részletek átadásánál pontos, de a kérdéses (II. versszak 8. sor) helyett a „Mert befogadtuk irgalomból” sort találjuk. Itt nem csupán a „költői” fordítás szabadosságáról van szó, hanem a fő hiba éppen a „Végzet” szó, a végzetszerűség visszaadásának hiánya, amely mint láttuk, az eredeti költemény gondolati síkjának fő pillére. Nem pontos (nem csupán neylvi, hanem inkább művészi-gondolati szempontból) a már említett 12. sor fordítása sem.

Az eredeti költemény „Beteljesedett a Sors ítélete!” — mondata helyett Gábor Andor fordításában „A költő sorsa csak betelt” mondat található, amely szemantikai természetét tekintve kétértelmű (Galvao della Volpe szóhasználatával élve: összszövegű). Gábor Andor itt az eredeti költemény szövegétől eltérően nem jut el az általánosításig, nem adja vissza az egész versen végigvonuló lermontovi költői értékítélet síkját, hanem helyette konkretizál. Lator László látszólag ugyanazt a hibát követi el: „Hiszen a sorsa telt be csak”, de a vers kezdetének — és egységének — pontosabb tolmácsolásával sikerül meglehetősen jól visszaadnia az eredeti többjelentésű mondanivalóját. A többjelentésű mondanivaló alatt ismét az eredeti szöveg konkrét és általános művészi jelentésének egyidejű, dialektikus jelenlétét és integrálódását értjük. Az eredeti szövegben ez az általánosítás már a vers kezdetén létrejön: a „Meghalt a Költő!” felkiáltásban, ahol a Költő (feltétlenül nagybetűvel!) nemcsak konkrétan A. Sz. Puskin, de általánosítottan lermontovi Puskin is, azaz lermontovi értékítélet a Költőkről, a költő-sorsról. Ez fordítva is igaz: Puskin halálának tragikus eseménye magában hordozza a legemberibb ember és a kor összeütközésének tanulságait. A „Költő” szót mindkét fordítás kisbetűvel írja, majd mindkét fordítás elhagyja az egész szót a vers 5. sorából. Az első sor „becsület rabja” kifejezését Lator László szerencsésen „Tisztasága/rabját” szavakkal fordítja, kár, hogy áthajlással. Gábor Andor viszont elhagyja, s így a 4. versszak többértelmű, keserűen vádló és együttérzően megértő sorai előkészítetlenek, művészileg motívátlanok maradnak:

„Kényeztetett barátság fészkeből miért is jött ő
Ez irigy, rossz világba...”

Lermontov költeményének fenyegető, forradalmi hangú záró versszakáról mint evilági büntetést ígérő jóslatról ír a szakirodalom. [14] Lator László fordításában — az eredeti költemény gondolatának megfelelően — az „isten-i törvényszék” nem valami elvont égi ítélőszéket jelent, hanem világi, földi büntetést, népi bosszút helyez kilátásba. Gábor Andor fordításában viszont a népi harag és bosszú fenyegető képét az égi igazságszolgáltatás képe váltja fel.

- [1] *Благой, Д.*: Лермонтов и Пушкин. Жизнь и творчество М. Ю. Лермонтова. М. 1941. стр. 415.
- [2] *Эйхенбаум, Б.*: Художественная проблематика Лермонтова. О поэзии. Л. 1969. стр. 182.
- [3] *Благой, Д.*: цит. соч. стр. 376—377.
- [4] *Эйхенбаум, Б.*: Лермонтов Л. 1924. стр. 44.
- [5] *Благой, Д.*: цит. соч. стр. 376—377.
- [6] *Лотман, Ю.*: Об одной цитате у Лермонтова. Русская литература 1975. 2. стр. 206—207
- [7] *Эйхенбаум, Б.*: Лермонтов. Л. 1924. стр. 107—108.
- [8] *ВАНТУН, М.*: A szó a regényben. Helikon Világirodalmi Figyelő 1967/3—4, 426—431 p.
- [9] *Фёдоров, А.*: Лермонтов и литература его времени. Л. 1967. стр. 148—149.
- [10] *Фёдоров, А.*: цит. соч. стр. 150.
- [11] *Недзвецкий, В.*: Поэт, толпа, судьба («Смерть поэта» М. Ю. Лермонтова.) Известия Академии Наук СССР. Серия лит. и языка т. XXXI. 1972. стр. 239.
- [12] Galvano della VOLPE: Az ízlés kritikája. Gondolat, 1970. 157 p.
- [13] Galvano della VOLPE: i. m. 193 p.
- [14] *Фохт, У.*: Лермонтов. Логика творчества. М. 1975.
- Фёдоров, А.*: цит. соч. стр. 144.
- Благой, Д.*: цит. соч. стр. 381.

BEMERKUNGEN ZU DEN UNGARISCHEN ÜBERSETZUNGEN DES GEDICHTES
„DER TOD DES DICHTERS“ VON LERMONTOW

Tibor Baróti

Im ersten Teil der Studie untersucht der Verfasser unter Benutzung der einschlägigen Literatur und der sprachlich-semantischen Analyse des Gedichts, wie der grossenteils aus Puschkin'schem Material aufgebaute Lermontow'sche Text zu einem mit dem Puschkinischen Weltbild in poetische Polemik tretenden Lermontow'schen Weltbild, bzw. Werturteil wird. In der künstlerisch-gedanklichen Struktur des Gedichtes von Lermontow verwandelt sich die auch an sich erschütternde Tatsache des Todes Puschkins, sie wird zu einem allgemeinen Lermontow'schen Werturteil. Verfasser versucht bei der Analyse der Übersetzungen das dialektische Moment der gedanklich-inhaltlich-formalen Transsubstantation im Prozess der Formung des dargestellten konkreten Tatsachenmaterials zu subjektivem Inhalt zu ertappen.

ЗАМЕТКИ К ВЕНГЕРСКИМ ПЕРЕВОДАМ СТИХОТВОРЕНИЯ
ЛЕРМОНТОВА «НА СМЕРТЬ ПОЭТА»

T. Baróti

В первой части работы автор при помощи специальной литературы и языково-семантического анализа произведения рассматривает лермонтовский текст, состоящий, в основном из пушкинского материала; этот текст становится индивидуальным, лермонтовским художественным миром, оценкой, вступающей в поэтическую полемику с пушкинским художественным миром. В художественно-мыслительной структуре стихотворения Лермонтова само себе потрясающий факт смерти Пушкина преобразуется, становится общей лермонтовской оценкой. Авторы при анализе переводов пытаются уловить диалектический момент мыслительно-содержательно-формального преобразования в процессе формирования изображенного конкретного фактического материала в его субъективное содержание.